

ПИСМЕНА НАРОДНА МЕДИЦИНА ОТ БЪЛГАРИЯ

В ръкописната традиция на православните славяните се включват сборници с народен лечителски опит от времето преди навлизането на модерната медицина. Текстовете с медицинско съдържание са останали популярни с названията лековници, травници, врачевници и лекарственици. В руската култура интересът към писмената народна медицина е засвидетелстван още в XIX в. Публикации на руски медицински текстове се намират в сборника на Тихонравов «Памятники отреченной русской литературы» (т. 1-2, Санкт-Петербург, 1863). Друга публикация на руски медицински текстове е направил В. М. Флоринский «Русские простонародные травники и лечебники XVI – XVII вв.» (Казань, 1879).

Подобен тип литература има и в България. Независимо от факта, че от края на XIV до края на XIX век българите се намират под властта на Османската империя в условия на верско, политическо и културно подтичество.

Българските лековници са писани в периода XVII – XIX вв. Първоначално те са продукт на манастирските скриптории, но с настъпване на процесите на Възраждането медицинската книжнина напуска манастирите и се преписва и разпространява в градските центрове. Медицинското знание в тях е продукт на предшестващо устно знание и често рецептите са записани едва след проверена на практика ефективност. Тези книги са резултат на наслоение на фармакологичния опит на народната медицина, на древните медицински трактати, на лечителски опит на други народи. Всяка рецепта е изпъстрен от чуждици конгломерат от практическо знание и вяра в изцелението, емпиричен опит и пожелания за оздравяване. Някои лековници са преписи от по-стари медицински ръкописи, където са видими антични медицински знания [7, 23]. По своето количество лековниците от България не са малко, но по брой на рецептите и размерите на листовите повечето от тях са малки. В България са известни са 23 лековника и още 15 ръкописни сборника със смесено съдържание, които съдържат медицински рецепти. В началото на XX в. в резултат на интерес към народната медицина са публикувани седем лековника [8, 7–106].

Лековниците не съдържат само медицински рецепти, там се открива ветеринарна медицина, технологични и земеделски съвети, рецепти за направа на сапун, на бои, на мастила и др. Рецептите са писани със скоропис. Това говори за повишената прагматика на тези ръкописи. По правило лековниците нямат установено идентично един спрямо друг съдържание, всеки лековник има уникално съдържание. Обща черта на българските лековници е техният разнороден в диалектно отношение език, писани са основно на новобългарски с местни черти и говорими конструкции с много турцизми и гърцизми. Влиянието на църковнославянския език също е голямо.

Ще представим няколко рецепти от български лековници:

От зу(бо)бол: наиди от овца запъ що я е вук удавил и тури го у чиста кърпа и покади кой зупъ боли.

За черна жълтеница: до 40 дни да си пие пикочта от вечеря да я гужда на стряхата, да я покрие с нящо, сутрина да я пие и по педисят дм.: бяло вино и пресно яйце да го бие, да се карациса и две парчета лимончин той да седи у дрехите, други да му дава и два къшея хляпъ, подиря да се завие презъ глава да се изпоти, подиря да сърба виното и яйцето. Солено да не яде и кисело, и свинско, и шаран, и кахър да не се гажда и да се пази и да не се смеси с жена до: 40 дена.

Да падне човек, да се натърти човек. Земи от сом жлъчката и фърлен куришум и светена вода. Тури жлъчката на филджан, стържи, стържи от куришума и водата светена тури на керемидите - една ноц да седи, да пие на сутринта на три пъти.

За коса да расте и мустаки и брада: От мечка мас 1 др. и на черна крава копитото 1 др. и на заек лайното 1 др. чукай ги, намачкай ги - та мажи.

– Да вземеш на мухите главите, па тури в малко шише, па тури зехтин та па тури на слънце 40 дена - да стане боя. [8, 7–106]

Примерите са от различни лековници и приблизително подобна е структурата на всички рецепти. Те показват полярност на страданието. Натъртеното и жълтеницата, страдацията от зъбобол и «къосавият» чертаят една широка сфера на телесни проблеми, различен произход на телесното нещастие. Различните болестни състояния покриват един широк спектър от непоносимата болка до пълното й отсъствие, където телесният дискомфорт се движи от физическата неспособност до социалната неадекватност, без едното да изключва другото.

Ще се спрем на рецептатата за жълтеница. Названието «жълтеница» е запазено до днес в българския език народно наименование за различните видове хепатит. Името на болестта е изведено по признака цвят. В случая има удвоено цветово название на болеста «черна жълтеница», като черния цвят в голяма степен изразява негативна оценка за предметите и явленията. Жълтият цвят за човешкото тяло означава болест, но също и алюзия за чужда етнична принадлежност. В българския фолклор срещаме названия за чужденци «жълти латини, жълти евреи, черни арапи, черни цигани». В тази рецепта лекарството се приготвя от «продукти» с жълт цвят: урина, бяло вино, лимон, яйце. Тези вещества се свързват помежду си именно в цветовете си качества и можем да говорим за «катартично» лечение [9, 228]. Тялото се очиства от вредното и болно жълто чрез едно природно присъщо, познато и здравословно жълто. Болестта е неутрализирана посредством имитацията й. Лечението на жълтеницата включва и процедури, илюстриращи разбирането за времето и пространството. На два пъти е указан срокът от 40 дни. Тази продължителност има преди всичко символен смисъл. Това число е обвързано с християнската символика, където има сакрални функции. Фолклорната култура пренася това значение на друго ниво и в нейната система 40 дни имат смисъла на гранична ситуация. До 40-тия ден в

къщата на покойник се спазват определени забрани, а на самия 40-ти ден се извършва панахида. Вярва се, че след този ден душата на мъртвия намира покой и той преминава още една преграда по пътя към *«оня свят»*, към тоталната смърт. 40 дни е срокът, който трябва да изтече от раждането, за да бъде приобщена родилката отново към семейството. През този период тя се намира в магическа изолация, спазва определени норми и правила на поведение, които имат за цел да я предпазят от уроки и от заболяване. Срок от 40 дни е маркер за преход между живота и смъртта, между *«тоя»* и *«оня»* свят. Процедурата по лечението започва с указание за лечение от 40 дни и завършва със забрана за същия срок. Съществува неизказаната презумпция, че след 40-тия ден човек ще оздравее, което затваря времетраенето на боледуването в същия срок на преходно състояние. По този начин болният се класифицира като чужд, опасен и в някаква степен външен за социума. Веднъж с променения телесен цвят, който съдържа алюзия за чуждоетничност, и втори път чрез срока на боледуването, който е белег за възможна инверсия между световите.

Рецептата дава основания за разсъждения относно разбирането на пространството. Като задължително условие е указан престоят на лекарството за точно определено време на точно определено място: *«...от вечеря да я гужда на стряхата да я покрие с нещо сутринта да я пие...»*. Домът е пространство на средните измерения, намиращо се между макрокосмоса – вселената и микрокосмоса – тялото. Жилището е своеобразен мезокосмос [4, 8], антропоцентрично пространство, максимално усвоено от човека. Домът е измеримо пространство чрез мерните единици на човешкото тяло. Той е максимално усвоената част от космоса посредством тялото и устроен по модела на тялото. Домът е връзка на тялото с космоса и в този смисъл е граница [6, 90]. В рецептата имаме указана емблематична част от къщата – стрехите. Стрехите, заедно с прага, огнището и комина, са архетипните звена на жилището, около тях се конструира идеята за дом изобщо [1, 100]. Престоят на лечебното средство на стряхата е в особено време – от вечерта до сутринта. А това е времето от денонощния цикъл, което се *«отваря»* към отвъдното. Така времето и мястото на престоя на лечебното средство са функционално еднакви и целят едно и също нещо. Процедурата по престоя на лекарството на стряхата говори за контакт, за пътуване и престой в пространството на хаоса. В българските народните вярвания съществува забрана да се пие вода налята предишния ден *«снощна вода»* [3, 90]. Тази вода е била в контакт с вредоносните сили на нощта, от нея човек може да се разболее. Водата е космическа сила, една от основните природни стихии – голямата вода, морето, наводненията, както и продължителната суша, са един непрестанен източник на страх, един от несекващите извори на космически ужас от катастрофа, от загиване на света и потоп. В рецептата за жълтеница имаме не вода, а урина - отделена от тялото преработена и изхвърлена вода. Понятията за отделена вода и за отделяне изобщо активно участват в устойчивите словесни изрази и паремии, целящи обругаване и снизяване на ситуацията. Преминавайки през

човешкото тяло и отделяйки се от долницата, водата като природна стихия се отелеснява, превръща се в нещо интимно близко и телесно разбираемо. Една природна сила се превръща в снижена материя. Контактът на питейната вода с хаоса я превръща в болестотворна. Обратното, престоят на урината във времето и пространството на хаоса я превръща в лековита. Умишлената подготовка и процедурата по изготвянето на лечебното средство чрез поставянето му в гранични зони и ситуации се основава на вярата, че лековитостта се добива чрез трансгресия между световите.

Болестта е свързана с реално човешко страдание и неговото отстраняване може да бъде свързано единствено с участието на всички сили, които имат въздействие върху човека. В акта на лечение може да се види културата в нейната тоталност. Като стандартизирани символни начини на поведение, като социална уредба, като природни или произведени предмети с надградени значения. Това обяснява лечебната сила на комбинацията *«от сом жлъчката и хвърлен куришум и светена вода»*. Фолклорната култура е информационен източник, който активно влияе в процеса на лечение. И понеже тази култура е предимно словесна, един съвременник би разпознал отделни нейни фрагменти в езика, в метафорите, в образите, в готовите словесни конструкции, с които често си служим. Микрофолклорните жанрове по традиция наричаме пословици, поговорки, гатанки са лична знакова компетенция, която се разгръща чрез езика в подходящ социален контекст [2, 35]. Устойчивите словесни изрази и всички кратки фолклорни жанрове са мини-тълковни единици, които носят идеологията и предопределят типа знание на по-голямото разказване [5, 94]. Разгледани на синтактично ниво, вътре в текста, езиковите обозначавания на предмети и явления притежават семантична близост. Така *«мъжът без брада»* и *«муха без глава»* и *«на мечка маста»* и *«на заек лайното»* са функционално еднакви и взаимозаменяеми. Трябва също да държим сметка за историческата динамика която безспорно влияе върху наративите в качеството им на тълкувания. Променящата се социокултурна среда води до промени в мирогледа и до промени в категориите, чрез които се онагледяват понятия и ситуации. Тези рецепти днес звучат анекдотично, но преди двеста години са притежавали съвсем сериозно и конкретно медицинско значение.

Краткото изложение на писмени рецепти от народната медицина показва разнообразието на медицински практики свързани дълбоко с фолклорната култура. Лекуването няма за свой обект природното тяло или това, което днес наричаме организъм. Точно обратното – лековниците повтарят акта на социализация на вече социализирани тела. Лечение има, но то не е в посоката на дългосрочно отстраняване на болката, а в подреждане, космизиране на надграденото тяло с оглед на изискванията поставени от народната култура [*1].

ЛИТЕРАТУРА

1. *Анастасова Е.* Митология на жилището // Етнология. № 1. 1993, С. 98–135.
2. *Буркхарт Д.* Пословиците като обект за изследване от науката за комуникация и от семиотиката // Български фолклор. № 4. 1980. С. 35–52.
3. *Георгиев М.* Българските народни представи за болестта // Етнографски проблеми на народната духовна култура. Т. 1. 1989. С. 97–120.
4. *Гжибек П.* Микрокосмос, мезокосмос, макрокосмос // Български фолклор. № 1. 1992. С. 5–22.
5. *Елчинова М.* Фолклорните наративи като тълковни единици // Български фолклор. № 5. 1994. 94–101.
6. *Желева Д.* Огнището – архетип на дома // Български фолклор. № 1–2. 1995. С. 89–101.
7. *Милтенова А., Кирилова А.* Средновековни лековници и амулети. С., 1994.
8. *Спространов Е.* Народни лековници // СбНУ. № 12–13, Дял. 3. Природонаучен, 1906–1907, 1–106.
9. *Токарев С.* Типове магия // АВС на етнологията 1. 1992. С. 223–237.

ПРИМЕЧАНИЕ

*1. Резюме статьи «Народные медицинские тексты из Болгарии»

В статье рассматриваются рукописи-книги медицинского содержания, датируемые XVII–XIX вв., проанализированы их особенности. Сборники подобного типа в Болгарии принято называть термином «лековници». В них приводятся рецепты для лечения зубной боли, желтухи, ушибов и т. д. Рецепты представлены в двух разновидностях в зависимости от причин телесного недуга и структурированы в соответствии со следующими критериями: избавление от боли, лечение травмы и выздоровление. Акт лечения рассматривается как ритуальное действие, близкое по своему значению к фольклорным обрядам и верованиям, связанным с народными представлениями о времени и пространстве.

